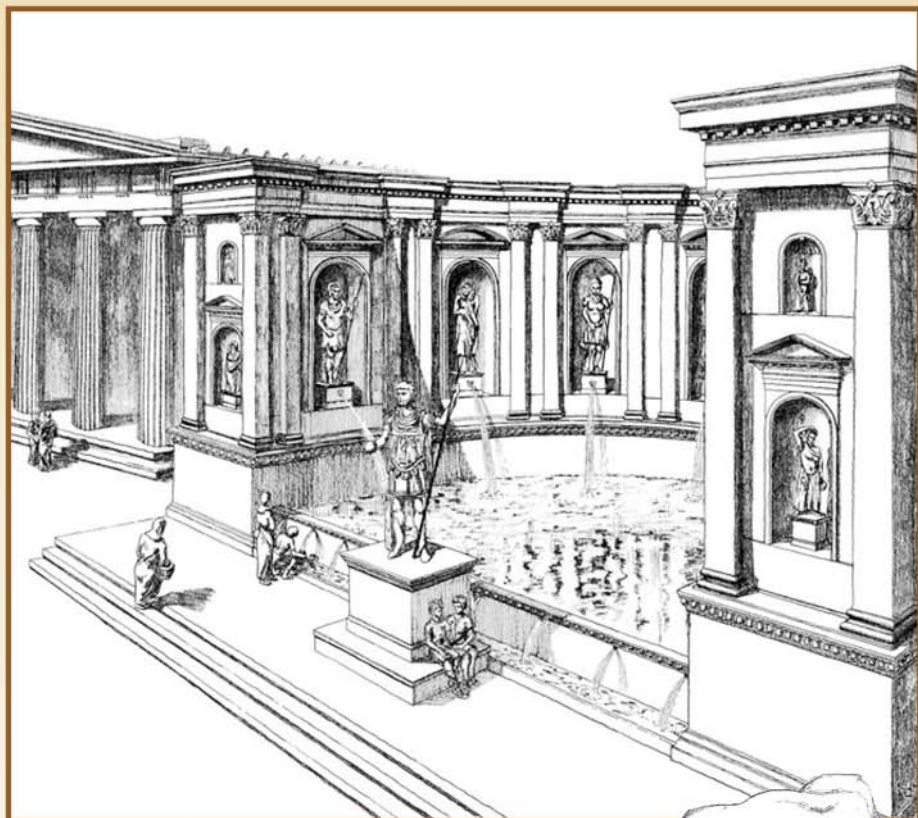

Φωνές νερού μυριάδες

Σχεδιαστική αναπαράσταση του Νυμφαίου
στη Ν.Α. γωνία της Αγοράς, μέσα 2^{ου} μ.Χ. αι.,
ΑΣΚΣ©

Τμ. ανάγλυφης βάσης γλυπτού από την περιοχή των φιλοσοφικών
σχολών. Συλλογή Αρχαίας Αγοράς. Σχέδιο Π. Νίκα.

**«Στάσου να αφουγκραστείς
το νερό που τρέχει
στην αθηναϊκή Αγορά...»**

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ
Α' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

περιβάλλον
& πολιτισμός

φωνές νερού
μυριάδες

ΝΕΡΟ ΚΑΙ ΛΑΤΡΕΙΑ

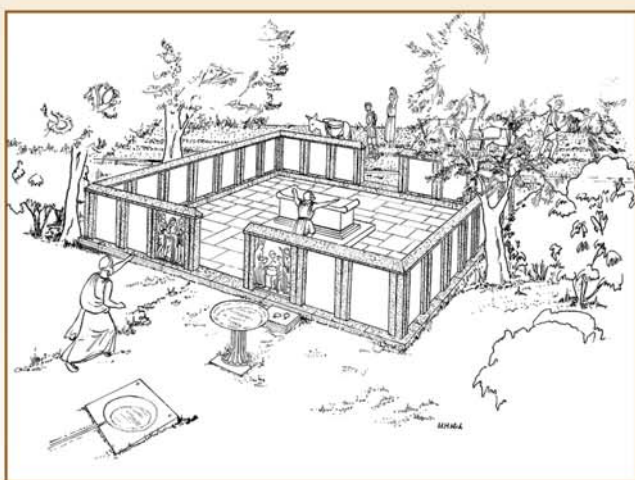
ΕΙΚ. 8. Αγγείο έκχυσης υγρών με προχοή ανθρώπινης κεφαλής. Μουσείο Αρχαίας Αγοράς.

...μ' αφού πάνω σηκώθηκα κι από καθάρια πηγή τα χέρια μου έβρεξα, προσφορές παίρνω και πήγα στο βωμό μπροστά, να τις προσφέρω στους αποτρόπαιους θεούς...

ΑΙΣΧΥΛΟΥ, ΠΕΡΣΕΣ

Στην αρχαία ελληνική θρησκεία ο ρόλος του νερού υπήρξε ουσιώδης. Λειτουργούσε θεραπευτικά στις μαντικές λατρείες, όπως στη λατρεία του Ασκληπιού, ως μέσον αποτροπής του μиаρού (μη καθαρού) και προετοιμασίας των συμμετεχόντων σε σημαντικές τελετές της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής (εικ. 8). Για το λόγο αυτό τελετές εξαγνισμού και καθαισμού με νερό επιβάλλονταν πριν από τις σπονδές, τις θυσίες, την προσευχή, τη μύηση, τη χρησιμοδότηση και το γάμο, για να επιτευχθεί η τελετουργική καθαρότητα.

Το πλύσιμο των χεριών αποτελούσε προϋπόθεση εισόδου σε έναν ιερό χώρο (ναό, βωμό κ.ά). Πριν από τις εισόδους άβατων περιοχών ήταν τοποθετημένη μια μαρμάρινη, συνήθως, λεκάνη με αγιασμένο ύδωρ, το περιρραντήριο ή χέρνιψ. Μια βάση περιρραντηρίου βρέθηκε πολύ

ΕΙΚ. 9. Αναπαράσταση του βωμού των Δώδεκα Θεών με το περιρραντήριο στην είσοδό του, ΑΣΚΣ©

κοντά στο βωμό των Δώδεκα Θεών στην Αρχαία Αγορά και σηματοδοτούσε την οριοθέτηση του ιερού χώρου (εικ. 9). Μάλιστα, ο αρχαίος νομοθέτης απέκλειε από τα περιρραντήρια της Αγοράς ορισμένες κατηγορίες πολιτών, όπως το λιποτάκτη και το δειλό.

Στα πλαίσια των θρησκευτικών εορτών της αρχαίας Αθήνας ήταν απαραίτητη η ίδια συμβολική πράξη καθαισμού πριν από τη θυσία του ζώου, για αυτόν που την εκτελούσε, τους συμμετέχοντες αλλά και το σφάγιο προσφοράς.

ΕΙΚ. 10. Μελανόμορφη λήκυθος του Ζωγράφου της Γέλας. Μουσείο Αρχαίας Αγοράς.

Στη μελανόμορφη λήκυθο με αρ. ευρ. Ρ 24067 του Ζωγράφου της Γέλας από το Μουσείο της Αρχαίας Αγοράς (5^{ος} αι. π.Χ) (εικ.10) παριστάνονται ένας ταύρος και μια αγελάδα που παίζουν αντωπά ένα περιρραντήριο, ενώ στο βάθος δεσπόζει ένα φοινικόδεντρο. Η παράσταση σχετίζεται με την προετοιμασία μιας θυσίας που εγγυόταν την ευημερία της κοινότητας. Ο ταύρος και η αγελάδα αποτελούσαν επίλεκτα ζώα προσφοράς, ενώ η λεκάνη καθαισμού δηλώνει την επιταγή της καθαρότητας του σφάγιου, πριν προσφερθεί στους θεούς.

Το νερό αποτελεί ζωτικής σημασίας στοιχείο της φύσης, ενώ ή ύπαρξή του σε πηγές, ποτάμια, λίμνες υπήρξε βασικό κριτήριο του ανθρώπου στην επιλογή του τόπου εγκατάστασής του. Στην ελληνική μυθολογία ο Ωκεανός, γιος του Ουρανού και της Γης, θεωρούνταν το αρχικό στοιχείο του κόσμου, ο Πατέρας των θεών, το δημιουργικό στοιχείο πάντων των πραγμάτων, ένας απέραντος υδάτινος κόσμος που περιέβαλλε από παντού τη Γη.

Από την αρχαιότητα η Αθήνα συνδέει την ιστορία της και τη ζωή της με ένα βασικό πρόβλημα, τη λειψυδρία. Στην Αττική γη δεν υπάρχουν μεγάλα ποτάμια και λίμνες και για το λόγο αυτό η υδροδότηση της Αθήνας γινόταν κατά το πλείστον από πηγές, από πηγάδια και από δεξαμενές για την περισυλλογή και την αποθήκευση του νερού της βροχής.

Στην αθηναϊκή Αγορά αποτυπώνεται ανάγλυφα η φροντίδα των κατοίκων της πόλης για την εκμετάλλευση, τη σωστή κατανομή και τη διαχείριση των υδάτινων πόρων της. Η υποδειγματική και πολυποίκιλη χρήση του νερού με υδραγωγεία, πηγάδια, δεξαμενές, κρήνες, λουτρά, υδραυλικά έργα που παράγουν ενέργεια και κίνηση, αλλά και με έργα αποχέτευσης ομβρίων και ακάθαρτων υδάτων αντανακλά τη σημασία του υδάτινου στοιχείου στην ανάπτυξη και στην εξέλιξη της Αγοράς, ως κοινωνικού, οικονομικού, πολιτικού, θρησκευτικού και βιοτεχνικού κέντρου του αθηναϊκού άστεως.

Ο επισκέπτης της Αρχαίας Αγοράς, που σήμερα την περιδιαβαίνει, μπορεί μέσα από τα εκθέματα του Μουσείου και τα μνημεία του χώρου, που σχετίζονται με το νερό, να ταξιδέψει στο χρόνο και με αρωγό τη φαντασία να ζωντανέψει και να αφουγκραστεί το ταξίδι του νερού στην αθηναϊκή Αγορά...

ΝΕΡΟ ΚΑΙ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΣ ΒΙΟΣ

ΕΙΚ. 1. Αγωγός του Πεισιστράτειου υδραγωγείου με εγχάρακτο το όνομα του κατασκευαστή ΧΑΡΟΝ, ΑΣΚΕΣ©

Στην αρχαία Αθήνα, όταν στην Ξεουσία βρισκόταν ο τύραννος Πεισίστρατος (6^{ος} αι. π.Χ.), κατασκευάστηκε το πρώτο υδραγωγείο, με το οποίο μεταφέρθηκε συστηματικά πόσιμο νερό από τις πηγές του Λυκαβηττού και διανεμήθηκε σε περιοχές της πόλης για την υδροδότηση των πολιτών.

Το Πεισιστράτειο υδραγωγείο διέσχιζε υπογείως την πόλη, τοποθετημένο μέσα σε ορύγματα που ακολουθούσαν τους άξονες των δρόμων. Ένας κλάδος του έφθανε στην Αγορά (**εικ. 1**) για να τροφοδοτήσει τη

μεγάλη δημόσια κρήνη, που κατασκευάστηκε την ίδια εποχή στη νοτιοανατολική γωνία της.

Η Νοτιοανατολική κρήνη της Αγοράς (π. 530-520 π.Χ.), συνίσταται σε ένα ευρύχωρο δωμάτιο με δεξαμενές στις δύο πλευρές του. Από τον κεντρικό χώρο μπορούσε κάποιος να γεμίσει απευθείας τις υδρίες με τρεχούμενο νερό στην ανατολική δεξαμενή ή να αντλήσει νερό από τη δυτική δεξαμενή.

Ο περιηγητής Πausanias το 2^ο αι. μ.Χ. αναγνώρισε στη Νοτιοανατολική κρήνη της Αγοράς την περίφημη «Εννεάκρουνο» (<με εννέα κρουνούς) που κατασκεύασε ο Πεισίστρατος για τους Αθηναίους, ωστόσο σύγχρονοί της ιστορικοί την τοποθετούν σε άλλη θέση, κοντά στην πηγή Καλλιρρόη (στην εκκλησία της Αγίας Φωτεινής Ιλισσού).

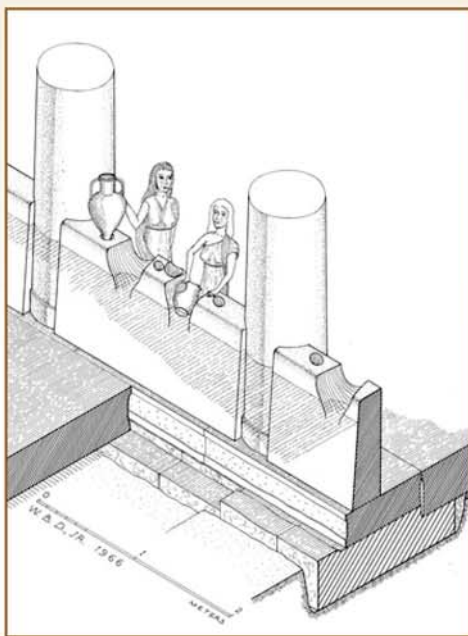
ΕΙΚ. 2. Λεπτομέρεια της μελανόμορφης Ληκύθου του Ζωγράφου της Γέλας. Μουσείο Αρχαίας Αγοράς.

Οι δημόσιες κρήνες αποτελούσαν πολυσύχναστο σημείο συνάντησης των γυναικών της πόλης, οι οποίες, απομονωμένες από το δημόσιο βίο, αναζητούσαν εκεί ευκαιρίες κοινωνικών συναναστροφών. Είναι χαρακτηριστικό ότι η κατασκευή αυτού του κοινωφελούς έργου και η ανέγερση κρηνών για την υδροδότηση της πόλης από τους Πεισιστράτιδες ενέπνευσαν τους αγγειογράφους της εποχής και οι παραστάσεις γυναικών που αντλούν νερό από κρήνη αποτέλεσε αγαπητό εικονογραφικό θέμα από το 530 π.Χ.

Στη μελανόμορφη λήκυθο με αρ. ευρ. Ρ 24106 (5^{ος} αι. π.Χ.) από το Μουσείο της

Αρχαίας Αγοράς με παράσταση κρηναίου οικοδομήματος (**εικ. 2**), μια γυναικεία μορφή γεμίζει την υδρία της σε κρουνό σχήματος λεοντοκεφαλής. Στο αγγείο ο δωρικός κίονας, που δηλώνει την ιερότητα του χώρου, συνδέει την καθημερινή δραστηριότητα της άντλησης του νερού με την τελετουργική χρήση του στα πλαίσια των θρησκευτικών εορτών της πόλης. Το νερό που αντλείτο από την κρήνη χρησιμοποιεσε για το λουτρό της νύφης πριν τη γαμήλια τελετή και την προετοίμαζε - καθαρή και ανανεωμένη - να διαβεί το κατώφλι της νέας της ζωής.

Τον 4^ο αι. π.Χ., το υδραγωγείο της Αθήνας έλαβε τη μορφή υπόγειου λίθινου αγωγού μεγάλων διαστάσεων. Ο αγωγός αυτός τροφοδοτούσε, μεταξύ άλλων, τη νέα μεγάλη κρήνη της Αγοράς, τη **Νοτιοδυτική**, η οποία κατασκευάστηκε το διάστημα 350-325 π.Χ. για να υδροδοτήσει τους εισερχόμενους στην Αγορά από τις δυτικές συνοικίες της πόλης και από τον Πειραιά. Η Νοτιοδυτική κρήνη (**εικ. 3**) διέθετε μια δεξαμενή νερού με στηθαίο για την άντληση του ύδατος. Έναν περίπου αιώνα μετά την κατασκευή της κρήνης προσαρμόστηκαν σε αυτήν κρουνοί με τρεχούμενο νερό.

ΕΙΚ. 3. Αναπαράσταση της ΝΔ Κρήνης. ΑΣΚΣ©

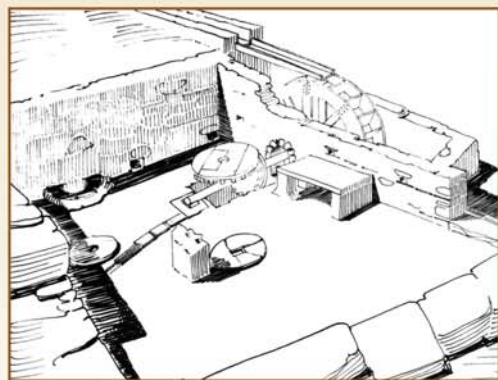
Στη **ρωμαϊκή περίοδο** η μορφή των υδραγωγείων άλλαξε ριζικά, ως συνέπεια της επικράτησης των πλίνθων (τούβλων) και του ρωμαϊκού τοιμέντου ως δομικών υλικών στις μεγάλες κατασκευές. Ένα τέτοιο υδραγωγείο, το γνωστό μας **Αδριάνειο**, κατασκευάστηκε στην Αθήνα γύρω στο 140 μ.Χ. με πρωτοβουλία του φιλέλληνα αυτοκράτορα της Ρώμης, Αδριανού (117-138 μ.Χ.) και έφθασε να λειτουργεί μέχρι τις μέρες μας. Το νερό από την Πεντέλη κατέληγε σε δεξαμενή, στους πρόποδες του Λυκαβηττού. Ένας κλάδος του έφθασε στη νοτιανατολική γωνία της Αγοράς, στο περίφημο **Νυμφαίο** (μέσα 2^{ου} αι. μ.Χ.) (**εικ. εξωφύλλου**), ένα κτήριο ημικυκλικού σχήματος, σε απομίμηση των σπηλαίων, των κατ' εξοχήν τόπων λατρείας των Νυμφών, θεοτήτων των υδάτων.

Μπροστά στο ημικύκλιο υπήρχε μια μεγάλη δεξαμενή με στηθαίο και κρουνούς για την άντληση νερού. Η πρόσοψη του ημικυκλίου ήταν πολυτελής, με πολύχρωμα μάρμαρα και κόγχες, διακοσμημένες με γλυπτά, όπως το άγαλμα της **Αφροδίτης με αρ. ευρ. S 1654** του 2^{ου} αι. π.Χ που κρατά στο αριστερό χέρι μια υδρία, αγγείο που χρησίμευε για τη μεταφορά νερού (**εικ. 4**). Το νερό της δεξαμενής μαζί με αυτό που έτρεχε από τους κρουνούς αποτελούσε μια πηγή δροσιάς και φρεσκάδας στην καρδιά της πόλης.

Στην ύστερη αρχαιότητα (4^{ος} - 6^{ος} αι. μ.Χ.) το ανακαινισμένο υδραγωγείο της πόλης τροφοδοτούσε τα λουτρά των πολυτελών ιδιωτικών επαύλεων, που κατέλαβαν πλέον τον ευ-

ΕΙΚ. 4. Άγαλμα υδριαφόρου Αφροδίτης. Μουσείο Αρχαίας Αγοράς.

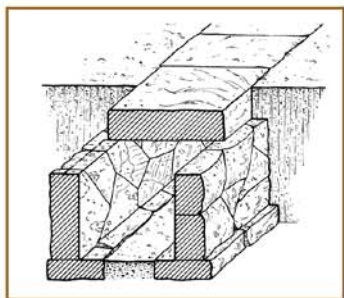

ΕΙΚ. 5. Αναπαράσταση του Υδρόμυλου της Αρχαίας Αγοράς, ΑΣΚΣ©

ρύτερο χώρο της Αγοράς, αλλά και ένα σύστημα τριών υδρόμυλων για το άλεσμα των σιτηρών που συγκεντρώνονταν από τα γαιοκτήματα της περιοχής. Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα ενός υδρόμυλου εκ των τριών (**εικ. 5**) είναι ορατά στην ανατολική πλευρά της οδού των Παναθηναίων. Ένας επιμήκης υδρευτικός αγωγός έφερνε νερό από το υδραγωγείο στο στενόμακρο χώρο της φτερωτής και

την περιέστρεφε, θέτοντας σε κίνηση τις μυλόπετρες που συνέθλιβαν τα σιτηρά.

Εξίσου έντονη αποδεικνύεται η προσπάθεια του ανθρώπου να κυριαρχήσει στην ορμή του υδάτινου φυσικού στοιχείου, με την κατασκευή μεγάλων έργων κοινής ωφελείας στον αστικό ιστό. **Ο Μεγάλος Αποχετευτικός Αγωγός (εικ. 6-7)**, πλάτους και βάθους 1μ., που κατασκευάστηκε στη δυτική πλευρά της Αγοράς, κάτω από έναν πολυσύχναστο δρόμο της πόλης, γύρω στο 500 π.Χ., αποτελούσε έργο υποδομής. Σε αυτόν συγκεντρώνονταν τα νερά των χειμάρρων από τους γύρω λόφους αλλά και τα λύματα από τα δημόσια και ιδιωτικά κτήρια της περιοχής, για να παροχετευτούν στον ποταμό Ηριδανό, που έρρεε στα βόρεια της Αγοράς. Στους επόμενους αιώνες ο αγωγός επεκτάθηκε και η αθηναϊκή Αγορά απέκτησε ένα ολοκληρωμένο αποχετευτικό δίκτυο, που λειτουργεί μέχρι σήμερα.

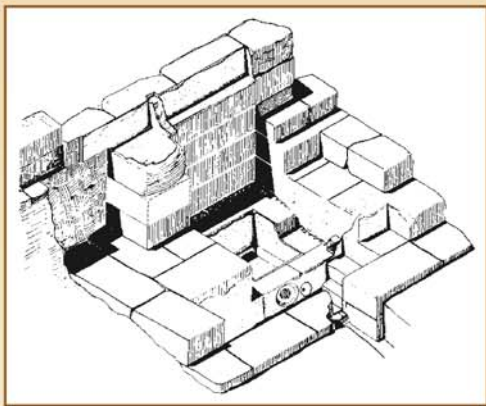

ΕΙΚ. 6. Αναπαράσταση του Μεγάλου Αποχετευτικού Αγωγού της Αρχαίας Αγοράς, ΑΣΚΣ©

ΕΙΚ. 7. Κλάδος του Μεγάλου Αποχετευτικού Αγωγού που διασχίζει την Αρχαία Αγορά (αρχές 5^{ου} αι. π.Χ.)

ΝΕΡΟ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΣ

ΕΙΚ. 11. Το Υδραυλικό Ρολόι (κλεψύδρα) της Αρχαίας Αγοράς, ΑΣΚΣ©

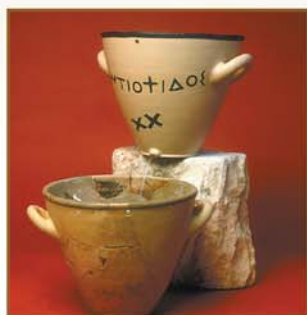
Οι αρχαίοι αξιοποίησαν τη δυναμική της ροής του νερού στην υπηρεσία μέτρησης του χρόνου κατασκευάζοντας υδραυλικά ρολόγια, κλεψύδρες κ.ά. Οι ρυθμιζόμενοι ελεγκτές ροής του ύδατος μετρούσαν με ακρίβεια τις ώρες και τα διαστήματα του χρόνου.

Στην Αρχαία Αγορά κατασκευάστηκε στο β' μισό του 4^{ου} αι. π.Χ. το **Υδραυλικό ρολόι της Αγοράς (εικ.11)**, ένα από τα ελάχιστα γνωστά στην αρχαιότητα.

Αποτελείτο από μια δεξαμενή, χωρητικότητας 1000 λίτρων, η οποία άδειαζε αργά από μια προχή που βρισκόταν κοντά στον πυθμένα της. Με την πτώση της στάθμης του νερού στη δεξαμενή ενεργοποιόταν ένας μηχανισμός, ο οποίος κατέγραφε τις ώρες που περνούσαν από την ανατολή μέχρι τη δύση του ηλίου. Στις αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ., εποχή κατά την οποία στον ελληνικό κόσμο κατασκευάζονταν πολύπλοκοι μηχανισμοί, ο μηχανισμός του ρολογιού τελειοποιήθηκε.

Επιπλέον, οι ανασκαφές στον αρχαιολογικό χώρο της Αγοράς έφεραν στο φως τμήματα μιας **πήλινης κλεψύδρας** που λειτουργούσε ως υδραυλικό ρολόι (αρχές 4^{ου} αι. π.Χ.), μια ακόμη καινοτομία της αρχαίας ελληνικής τεχνολογίας (**εικ.12**). Χρησίμευε ως χρονομετρητής των αγορεύσεων στα αθηναϊκά δικαστήρια και αποτελείτο από δύο αγγεία τοποθετημένα σε διαφορετικό επίπεδο. Το καθένα είχε χωρητικότητα δύο χοών (6,4 λίτρων), δηλαδή απαιτείτο χρόνος έξι λεπτών για να αδειάσει. Οι πιο έμπειροι ομιλητές μπορούσαν να προσαρμόσουν το λόγο τους στα έξι λεπτά που διαρκούσε το άδειασμα του νερού από το πάνω στο κάτω δοχείο.

Είναι σαφές ότι στην Αρχαία Αγορά της Αθήνας οργανώθηκε γύρω από το στοιχείο του νερού, σοφά και παραδειγματικά, ένα πολυσχιδές δίκτυο που καταλήγει στον καθημερινό βίο, στη λατρεία, στους θεομύθους και στην καλλιτεχνική έμπνευση, ικανό ως εκ τούτου να **ποτίσει** ουσιαστικά και δημιουργικά όλες τις εκφάνσεις του δημόσιου και ιδιωτικού βίου της.

ΕΙΚ. 12. Ομοίωμα πήλινου υδραυλικού ρολογιού (κλεψύδρας). Μουσείο Αρχαίας Αγοράς.

Χώρος εκδηλώσεων: Αρχαία Αγορά
Πληροφορίες: 210 3210185, 210 3210180

Κείμενα: Ε. Ρώσοιου, Κ. Τσόγκα (αρχαιολόγοι Α' ΕΠΚΑ)

Επιμέλεια κειμένων: Π. Γελαδάκη (φιλόλογος)

Φωτογραφίες: Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Γ. Μαραβέλιας

Γραφικά: Ν. Σαρρής (γραφίστας)

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ
Α' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

περιβάλλον
& πολιτισμός

φάνες νερού
μυριάδες